

**UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE CHIMIE, BIOLOGIE, GEOGRAFIE
DEPARTAMENTUL DE GEOGRAFIE**

Școala Doctorală de Geografie

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Titlul tezei:

**Conservare și promovare identitară la minoritățile
etnice din Județul Timiș, în contextul politicii
transfrontaliere a României**

Conducător de doctorat:

Prof. univ. Dr. Nicolae POPA

Student doctorand:

Iancu - Constantin BERCEANU

Timișoara, 2023

Cuvinte - cheie: Județul Timiș, minorități etnice, maghiari, sârbi, bulgari, ucraineni, conservarea identității etnice, promovarea identității etnice, politica transfrontalieră a României

Cuprins

Argument	6
Introducere	8
1. Problematica, scopul, obiectivele și ipotezele cercetării	12
1.1. Problematica studiului	12
1.1.1. Întrebarea principală și întrebările specifice	12
1.2. Scop și obiective	16
1.2.1. Scopul cercetării	16
1.2.2. Obiectivele cercetării	16
1.3. Ipotezele cercetării	18
2. Dimensiuni epistemologice	22
2.1. Conceptul de minoritate etnică și conceptul de comunitate etnică	22
2.2. Identitate, alteritate etnică și fenomene socioculturale conexe	25
2.3. Frontiera și spațiul transfrontalier	34
2.4. Vecinătate și proximitate geografică	40
2.5. Abordarea fenomenologică a teritoriului și deconstrucția teritorială	44
3. Fundamentarea metodologică	49
3.1. Metodologia cercetării	49
3.1.1. Metode de lucru	49
3.2. Rezultate așteptate	68
3.3. Erori posibile și măsuri de evitare	69
3.4. Perimetrarea cercetării : Județul Timiș și comunitățile etnice minoritare	70
3.4.1. Județului Timiș: caracterizare geografică generală	71
3.4.2. Orizontul transfrontalier al Județului Timiș	73
3.4.3. Comunitățile etnice minoritare din Județul Timiș	75
4. Evoluția geodemografică a comunităților etnice minoritare din Județul Timiș	78
4.1. Evoluția structurii etnice a populației Județului Timiș	78

4.2. Minoritatea maghiară și comunitățile etnice minoritare maghiare din Județul Timiș	85
4.3. Minoritatea sârbă și comunitățile etnice minoritare sârbe din Județul Timiș	92
4.4. Minoritatea bulgară și comunitățile etnice minoritare bulgare din Județul Timiș	98
4.5. Minoritatea ucraineană și comunitățile etnice minoritare ucrainene din Județul Timiș	104
4.6. Concluzii	110
5. Elemente ale politicii transfrontaliere a României cu impact în arealul studiat	112
5.1. Politica de vecinătate a U.E. și a României și Politica transfrontalieră a României	112
5.1.1. Politica Europeană de Vecinătate (PEV)	112
5.1.2. Politica transfrontalieră a României	119
5.2. Elemente ale politicii transfrontaliere în relația România - Ungaria	121
5.2.1. Evoluția relațiilor româno - ungare până la integrarea europeană și euro-atlantică	121
5.2.2. Relații româno - ungare în contextul integrării europene și euro - atlantice	128
5.2.3. Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007 - 2013	129
5.2.4. Programul Interreg V-A România-Ungaria 2014 - 2020	133
5.3. Componente ale politicii transfrontaliere în relația România - Serbia	141
5.3.1. Evoluția relațiilor dintre România și Serbia până la integrarea europeană și euro - atlantică	141
5.3.2. Relații între România și Serbia în contextul integrării europene și euro - atlantice	146
5.3.3. Cooperarea Transfrontalieră România-Serbia în perioada 2007 – 2013. Programul IPA I (2007 – 2013)	148
5.3.4. Relațiile transfrontaliere România - Serbia în perioada 2014 - 2020. Programul Interreg V-A România-Serbia 2014 – 2020 IPA II	153
5.4. Componente ale politicii transfrontaliere în relația România - Bulgaria	156
5.4.1. Evoluția relațiilor româno - bulgare până la integrarea europeană și euro-atlantică	156
5.4.2. Relații româno - bulgare în contextul integrării europene și euro – atlantice	158
5.5. Componente ale politicii transfrontaliere în relația România - Ucraina	160
5.5.1. Evoluția relațiilor româno - ucrainene până la integrarea europeană și euro-atlantică	160
5.5.2. Relații româno - ucrainene în contextul integrării europene și euro - atlantice	162
5.6. Politica transfrontalieră a României - perspectivă constructivistă	164
5.7. Frontiera și construcția simbolică a spațiului transfrontalier bănățean	173
5.8. Concluzii	177

6. Probleme sociale ale conservării identității etno-culturale în comunitățile etnice minoritare studiate	182
6.1. Problematica și metodologia specifică cercetării efectuate în teren	182
6.1.1. Problematica cercetării efectuate pe teren	182
6.1.2. Scopul anchetei efectuate pe teren	183
6.1.3. Obiectivele cercetării empirice	184
6.1.4. Rezultate așteptate	186
6.1.5. Corelarea ipotezelor de lucru cu întrebările din chestionar și din interviu	187
6.1.6. Metodele specifice cercetării efectuate pe teren	189
6.1.7. Eșantionul	192
6.1.8. Abordarea teritorială	194
6.2. Conservarea identității etnice	196
6.3. Percepția alterității etnice	208
6.3.1. Relația cu celelalte minorități	208
6.3.2. Relația cu populația majoritară românească și percepția României ca țară-gazdă	223
6.4. Interculturalitate, dialog intercultural și co-construcție interculturală	229
6.5. Co-construcție interculturală și deconstrucție teritorială în aria transfrontalieră a Județului Timiș	238
6.6. Identitatea regională și relațiile intracomunitare la nivel regional	245
6.7. Percepția orizontului transfrontalier: relația cu comunitățile din țara de origine și cu comunitățile omoloage din spațiul transfrontalier al Județului Timiș. Modelul „Cross-over” în practica relațiilor transfrontaliere	249
6.7.1. Relația cu conaționalii din țara de origine a etniei	250
6.7.2. Relațiile comunităților etnice minoritare cu comunitățile omoloage din spațiul transfrontalier al țărilor vecine Serbia și Ungaria	265
6.8. Concluzii	272
7. Promovarea identității minorităților etnice în Județul Timiș	276
7.1. Concept și implicații	276
7.2. Promovarea moștenirii istorice a minorităților etnice studiate în Județul Timiș	278
7.3. Afirmarea socială, politică și economică a minorităților naționale transfrontaliere în Județul Timiș	286
7.4. Teatrul în limba minorităților naționale	287

7.5. Evenimente și activități culturale	290
7.6. Organizațiile nonguvernamentale reprezentative ale minorităților naționale și rolul lor în activitatea culturală	292
7.6.1. Activități culturale promovate de Uniunea Democrată Maghiară din România în Județul Timiș	292
7.6.2. Activități culturale ale Uniunii Sârbilor din România în Județul Timiș	296
7.6.3. Activități culturale ale Uniunii Bulgare din Banat - România în Județul Timiș	300
7.6.4. Activități culturale ale UUR în Județul Timiș	305
7.7. Publicațiile și presa în limbile minorităților naționale	309
7.7.1. Ziare și reviste	309
7.7.2. Alte publicații ale minorităților naționale	314
7.8. Învățământul în limba minorităților etnice	315
7.9. Marcarea spațiului public	322
7.10. Discuții și concluzii	327
Concluzii finale	333
Bibliografie	341
ANEXE	363
ANEXA 1 Lista figurilor	363
ANEXA 2 Lista tabelor	367
ANEXA 3 Cadrul legislativ în delimitarea perimetrului studiat	369
ANEXA 4 Chestionar aplicat în comunitățile etnice minoritare maghiare, sârbe, bulgare și ucrainene în perioada ianuarie 2020 - martie 2020 și iunie 2021	371
ANEXA 5 Ghid de interviu aplicat personalităților cu rol în conservarea identității etno-culturale în comunitățile etnice minoritare maghiare, sârbe, bulgare și ucrainene în Județul Timiș în perioada iunie 2020 – ianuarie 2021	376
ANEXA 6 Sinteza proiectelor bilaterale româno – ungare implementate în Județul Timiș până în 2020	377
ANEXA 7 Sinteza proiectelor bilaterale româno – sârbe implementate în Județul Timiș până în 2020	386
ANEXA 8 Grila conceptual – metodologică	397

Rezumatul lucrării

Capitolul 1 tratează „Problematika, scopul, obiectivele și ipotezele cercetării”.

Problema principală care face obiectul cercetării: „Care este impactul politicilor transfrontaliere și de vecinătate ale României asupra conservării specificului identitar la comunitățile etnice din Județul Timiș și cum se corelează programele socioculturale transfrontaliere și de vecinătate cu conservarea identității culturale și cu dispersia în teritoriu a minorităților etnice?”

Scopul cercetării este identificarea impactului pe care îl au politica transfrontalieră a României și cea europeană de vecinătate asupra conservării și promovării identității în comunitățile etnice minoritare din Județul Timiș și dacă acest impact este influențat de dispersia comunităților respective și de distanța fizică și socială față de țara lor de origine.

Întrebările specifice și obiectivele specifice sunt redată în tabelul 1.

Tabel 1 Întrebările specifice și obiectivele specifice

Întrebări specifice	Obiective de cercetare specifice
Î1 Ce impact au politica transfrontalieră a României și politica europeană de vecinătate asupra conservării identității comunităților etnice ?	O1. Identificarea unui model de interacțiune între comunitățile etnice pe de o parte și politica transfrontalieră a României și Politica europeană de vecinătate pe de altă parte.
Î2 Cum influențează politica transfrontalieră a României și politica europeană de vecinătate relația dintre minoritățile etnice și țara adoptivă ?	O2. Identificarea unui model de interacțiune între comunitățile etnice minoritare și țara-gazdă, în contextul derulării programelor de politică transfrontalieră a României și P.E.V.
Î3 Cum se corelează politica transfrontalieră și de vecinătate cu distanța fizică dintre comunitatea etnică și țara de origine ?	O3. Stabilirea unei legături explicativ-cauzale între impactul politicii transfrontaliere a României și a P.E.V. pe de o parte asupra comunităților etnice minoritare și distanța dintre acestea și țara de origine.
Î4 Cum se corelează politicile transfrontaliere și de vecinătate ale Uniunii Europene cu evoluția geodemografică a comunităților etnice ?	O4. Explicarea implicațiilor care decurg din evoluția geodemografică a comunităților etnice, a conservării identității acestora, impactul politicii transfrontaliere a României, în contextul actual al integrării europene.

Ipoteza centrală: „Sub impactul politicii transfrontaliere a României și a celei europene de vecinătate, comunitățile etnice își întăresc poziția în peisajul socioculturale, generând relații noi cu țara-gazdă, iar dispersia în teritoriu și efectivul demografic al comunității influențează efectul politicilor transfrontaliere și de vecinătate asupra conservării identității naționale.”

Ipotezele secundare:

1. *Politicile transfrontaliere și de vecinătate au un impact pozitiv în păstrarea identității comunităților etnice din arealul geografic studiat.*
2. *Politicile culturale transfrontaliere și de vecinătate întăresc legătura dintre minoritate și țara în care se află (țara adoptivă).*
3. *Politicile transfrontaliere întăresc legăturile dintre membrii unei minorități etnice aflată pe teritoriul a două țări vecine (cum este cazul minorităților: maghiară, germană, bulgară, aflați, deopotrivă, în Serbia și România).*
4. *Conservarea identității etnice, precum și impactul politicii transfrontaliere și de vecinătate asupra ei nu depinde de distanța fizică dintre minoritate și țara de origine.*
5. *Impactul politicilor transfrontaliere și de vecinătate de sprijinire a conservării identității în comunitățile etnice minoritare se corelează invers cu gradul de dispersie în teritoriu al acelei minorități și direct cu efectivul comunităților etnice minoritare.*

Din paleta largă a diversității etnice a Banatului am selectat pentru realizarea acestei lucrări minoritățile etnice transfrontaliere, care au originea într-o țară înrudită cu România: maghiarii, sârbii, bulgarii și ucrainenii. Asupra lor se răsfrânge cel mai mult efectul politicii transfrontaliere a României, mai ales în contextul analizei conservării și promovării identității etnice. Ca arie de testare a ipotezelor am selectat Județul Timiș, deoarece acesta are cea mai mare diversitate etnică, iar unele etnii sunt prezente aici în pondere semnificativă la nivel național: 56 % din sârbii și 65% din bulgarii existenți în România. La acestea se adaugă numărul, diversitatea și anvergura acțiunilor care vizează conservarea și promovarea identitară la aceste minorități.

Capitolul 2, „Dimensiuni epistemologice” se sprijină pe următoarele concepte - cheie: minoritate etnică, comunitate etnică minoritară, identitate etnică, interculturalitate, dialog intercultural, co-construcție interculturală, conservarea identității etnice, promovarea identității etnice, frontieră, spațiu transfrontalier, vecinătate, Politica transfrontalieră a României, Politica Europeană de Vecinătate, construcția teritoriului, deconstrucția teritoriului. Definirea acestor concepte, în accepțiunea în care sunt folosite în această lucrare s-a realizat după o bibliografie științifică diversă, geografică, geopolitică, sociologică și filozofică.

Capitolul 3, „Fundamentarea metodologică” prezintă metodele, rezultatele așteptate ale cercetării, erori posibile și măsurile de remediere, perimetrarea cercetării.

Sursele de documentare au fost diverse: date demografice, cartografice, geografice, istorice, sociale, economice. Acestea au fost achiziționate de la instituții (INS, DSR Timiș, ISJ Timiș, Biroul Regional pentru Cooperare Transfrontalieră Timișoara, primării, școli, teatre, ONG – uri de utilitate publică ale minorităților etnice, etc.) și din bibliografia științifică. Aceștia li s-au adăugat informațiile și datele extrase din proiectele culturale locale și regionale, proiectele transfrontaliere, sediile instituțiilor. Cercetarea efectuată în teren prin interviuri și chestionare a adus informații calitative și cantitative.

Prelucrarea datelor și a informațiilor s-a făcut prin metode cantitative și calitative. Principalele metode de lucru au fost observarea directă și indirectă, analiza (analiza calitativă și cantitativă a datelor, analiza discursului, analiza presei), modelarea, studiul de caz și sinteza. Ca instrumente de lucru principale s-au folosit: harta, graficul, tabelul, modelele matematice, analiza semantică a textului. Abordarea paradigmatică a fost mixtă, explicativ - cauzală, teritorială și fenomenologică.

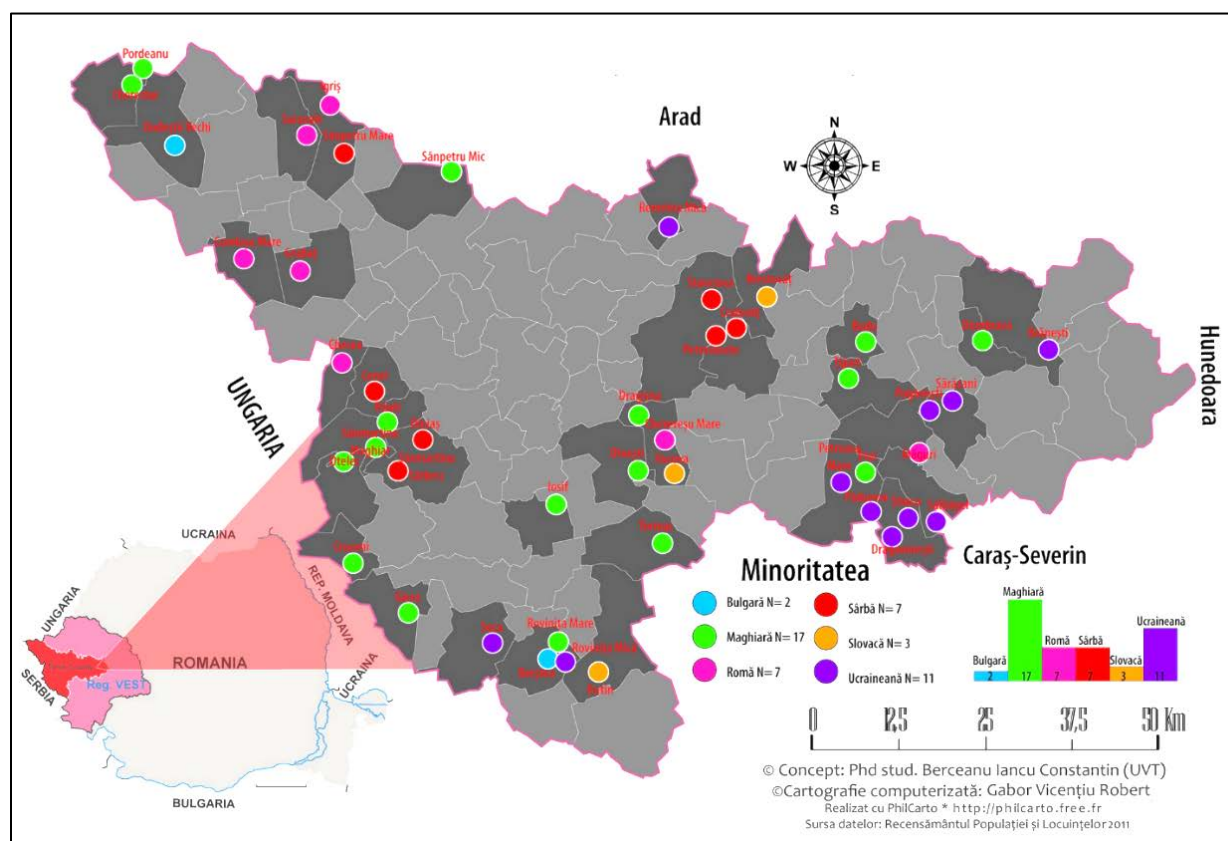

Fig. 1 Comunitățile etnice minoritare din Județul Timiș - localități care au cel puțin 20% din populație aparținând unei minorități etnice

(Sursa datelor: <https://timis.insse.ro/>)

Perimetrarea cercetării s-a bazat pe identificarea arealelor cu concentrări mari de populație maghiară, sârbă, bulgară și ucraineană în județ. Au fost identificate 47 de localități în care o minoritate etnică deține cel puțin 20% din populația totală (la nivelul Recensământului Populației și Locuințelor din 2011). Conform legislației române în vigoare, în aceste localități se poate folosi limba maternă în comunicarea publică și se folosesc inscripții bilingve. De asemenea, observația efectuată în teren și studiul activităților culturale specifice minorităților etnice indică o frecvență mare a acțiunilor care au în vedere conservarea și promovarea identitară la minoritățile etnice care locuiesc acolo. Dintre aceste comunități pe care le-am încadrat în categoria comunităților etnice minoritare, 17 sunt maghiare, 7 sârbe, 2 bulgare și 11 ucrainene (Fig. 1).

Capitolul 4 prezintă „Evoluția geodemografică a comunităților etnice minoritare din Județul Timiș”. Aceasta a fost profund influențată de evoluția social-economică și geodemografică general a României în cursul ultimului secol. Astfel, în perioada Marii Uniri de la 1918 maghiarii erau o etnie localizată în cea mai mare parte în mediul urban, mai cu seamă în Timișoara și Lugoj. După un secol, în această situație sunt și sârbii, iar la bulgari într-o măsură mai mare și la ucraineni într-o măsură mai redusă, tendința este aceeași. Cauza o constituie exodul populației tinere din sate spre oraș, unde oportunitățile de realizare în plan social-economic sunt mai bune.

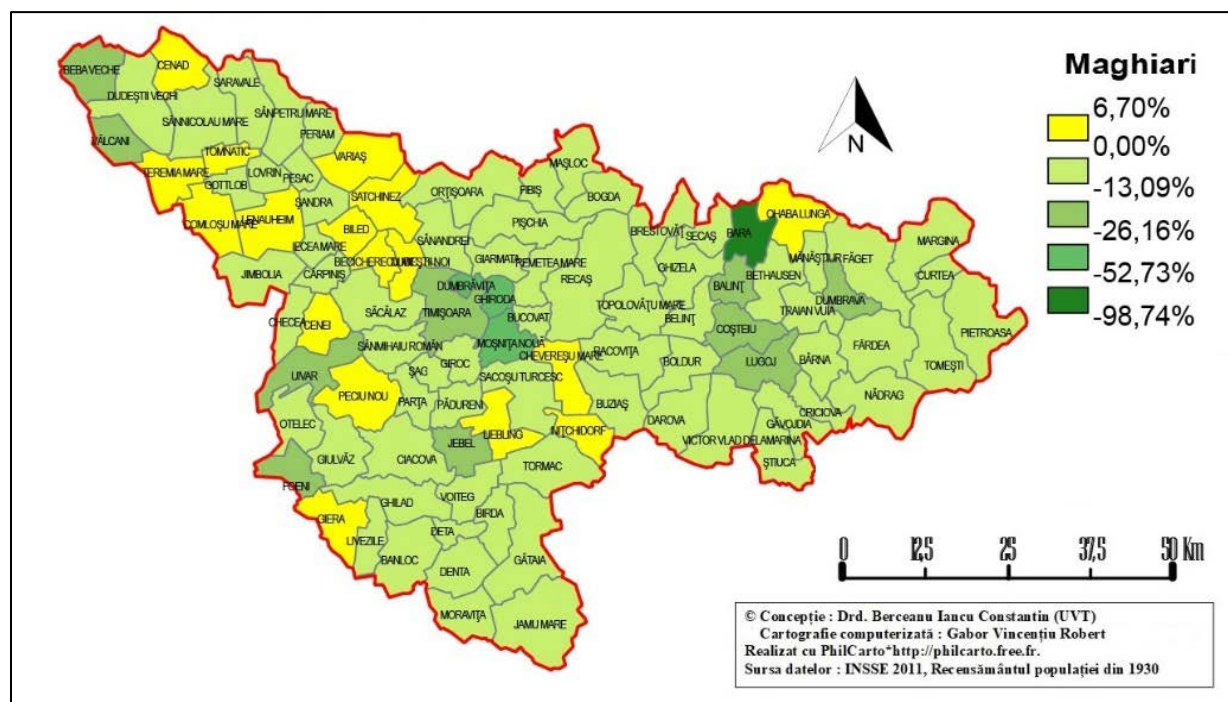

Fig. 2 Evoluția populației de etnie maghiară între recensămintele din 1930 și 2011
 (Sursa datelor: <https://timis.insse.ro/>, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/blmszaz.pdf>)

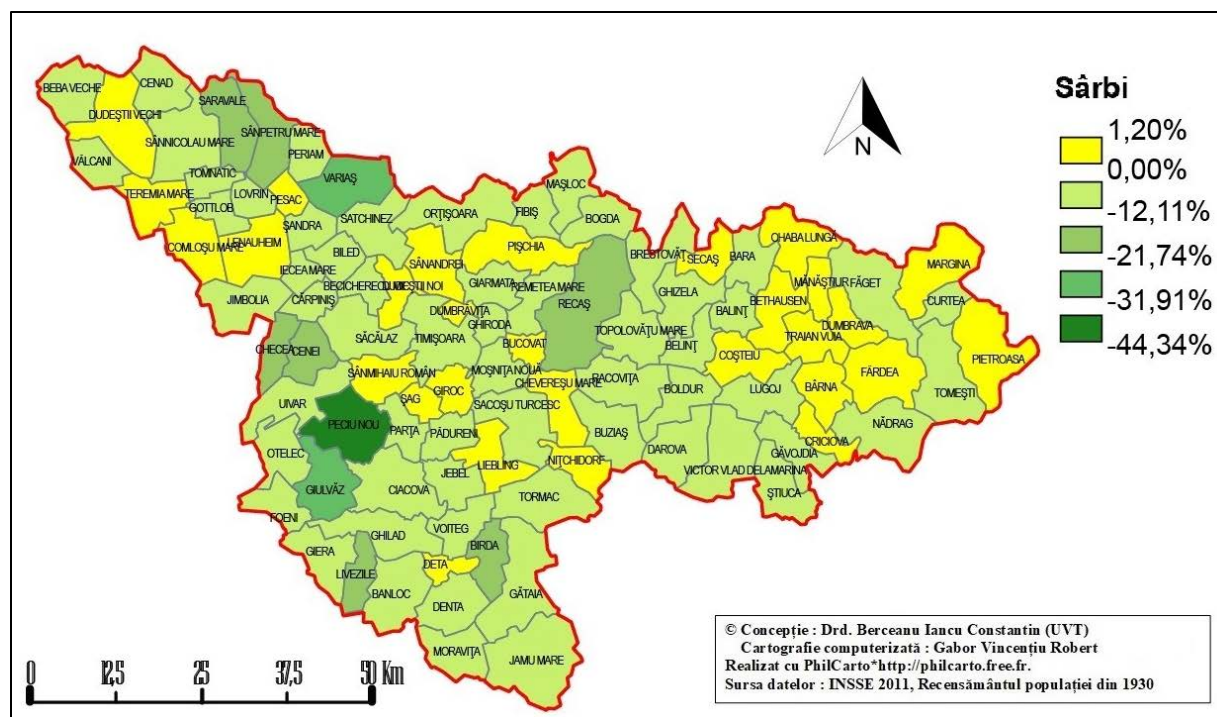

Fig. 3 Evoluția ponderii populației sârbe la nivel de U.A.T. între 1930 și 2011
 (Sursa datelor: <https://timis.insse.ro/>, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmszaz.pdf>)

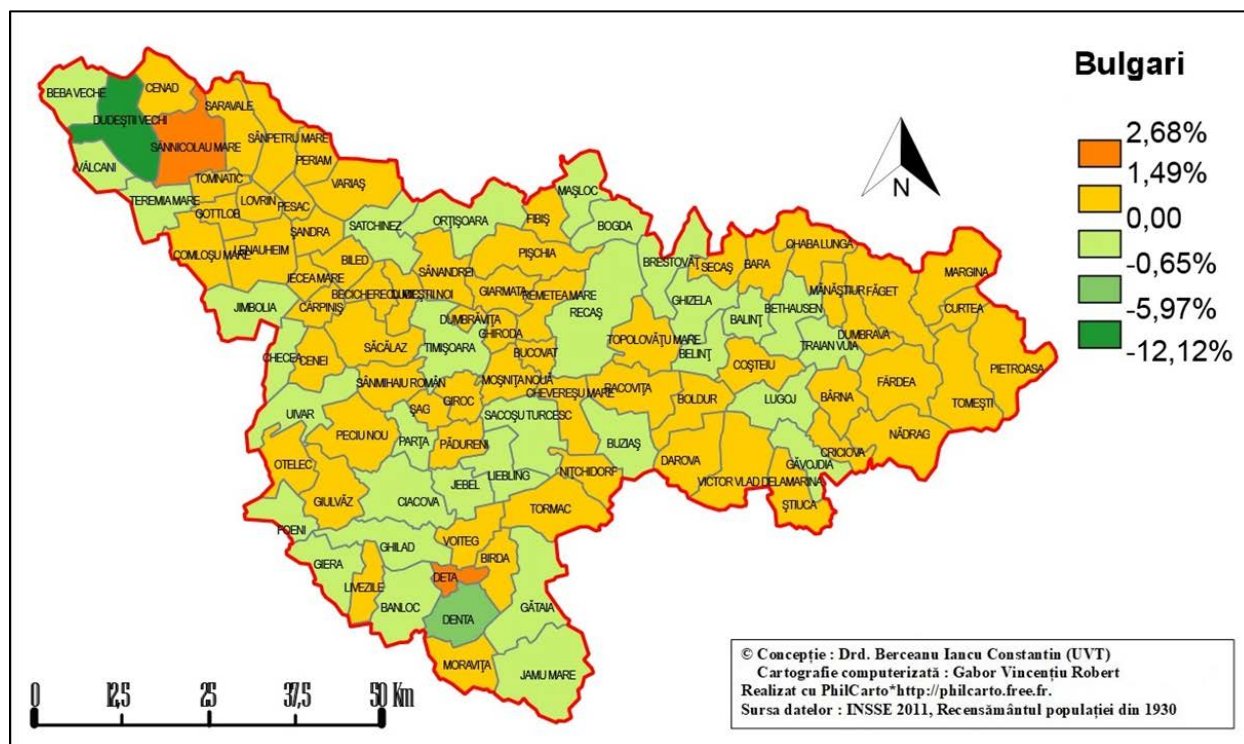

Fig. 4 Evoluția ponderii populației bulgare la nivel de U.A.T. între 1930 și 2011
 (Sursa datelor: <https://timis.insse.ro/>, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmszaz.pdf>)

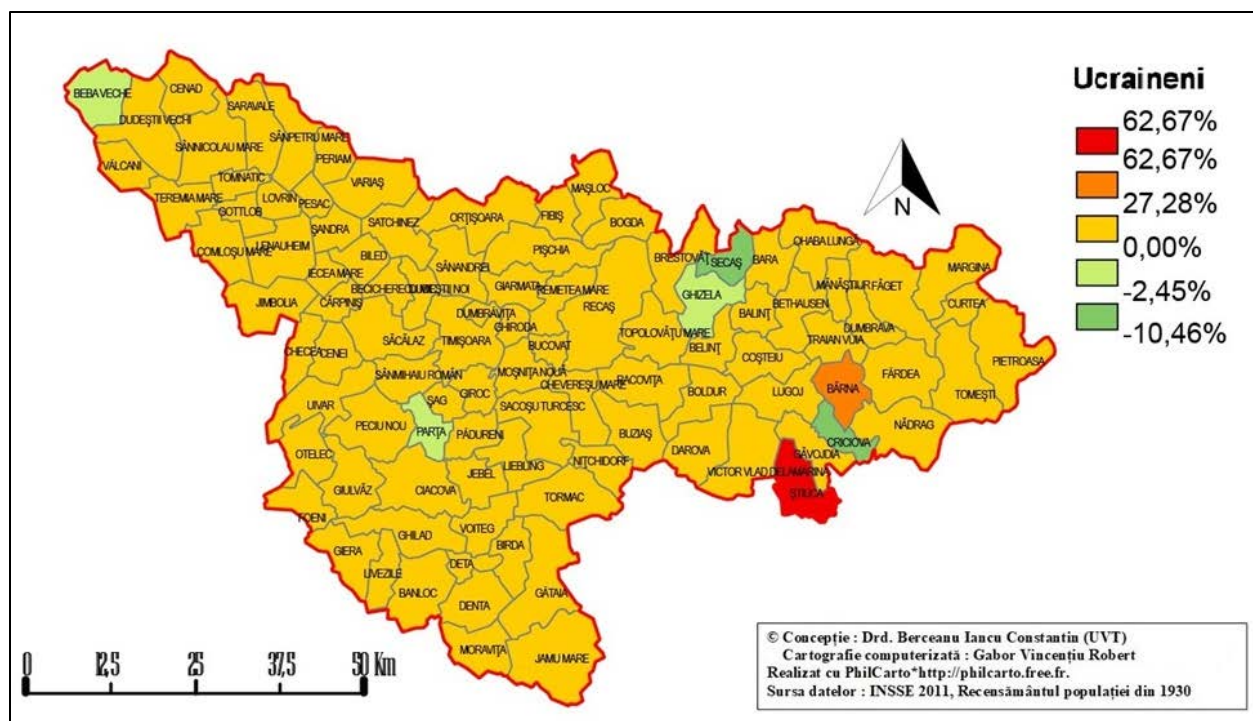

Fig. 5 Evoluția ponderii populației ucrainene la nivel de U.A.T. între 1930 și 2011
(Sursa datelor: <https://timis.insse.ro/>, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmszaz.pdf>)

O tendință a comunităților etnice minoritare o constituie dispariția lor, prin scăderea ponderii populației acestei etnii la nivel de localitate (Fig. 2 – 5). Acest fenomen este relevat de scăderea numărului de localități în care ponderea populației etnice minoritare este cel puțin 20%, mai ales la maghiari și la sârbi. La comunitățile etnice minoritare bulgare, care, de altfel, au fost și au rămas compacte, se menține un trend stabil, dar se poate remarca o scădere lentă a ponderii populației bulgare în Dudeștii Vechi (cea mai mare comunitate) din 1930 până în 1992 și mai accelerată la ultimele recensăminte. Comunitățile etnice minoritare ucrainene au crescut ca număr, datorită imigrării acestora din Județele Suceava și Maramureș.

Nu în ultimul rând, conservarea identității etnice și promovarea ei se reflectă în evoluția demografică a comunităților etnice minoritare. Factorii sociali (familia, mediul social apropiat), istorici (colonizarea, migrația, atitudinea regimului politic față de minorități) și culturali (învățământul, publicațiile în limba maternă) generează implicații în evoluția numerică a grupurilor etnice.

La recensăminte, numărul de aparținători ai unui grup etnic reprezintă numărul celor care se declară ca aparținători ai acestuia. Pornind de la aceste premise, studiul evoluției geodemografice a minorităților etnice aduce mai mult decât evidențierea contextului în care se

manifestă conservare și promovarea identității etnice. Numărul și ponderea maghiarilor, sârbilor sau a oricărei etnii reflectă eficiența conservării identității etnice de-a lungul timpului.

Cercetarea a scos în evidență existența unui sistem de conexiuni și implicații între evoluția geodemografică a comunităților etnice minoritare, conservarea identității etno-culturale a acestora, relațiile României cu țările de origine ale acestora, iar toate acestea se întâmplă în contextual mai larg al extinderii Uniunii Europene și a politicii de vecinătate promovate de aceasta.

Capitolul 5, „Elemente ale politicii transfrontaliere a României cu impact în arealul studiat” a urmărit evoluția relațiilor bilaterale dintre România și țările vecine, precum și caracteristicile acestora în contextul actual, cu implicații directe și indirecte în conservarea și promovarea identității etnice în comunitățile etnice minoritare studiate.

În Europa mediană confluența a patru imperii multinaționale (german, austro-ungar, rus și otoman) a modelat geneza națiunilor și a statelor naționale român, bulgar și sârb în secolul al XIX-lea. Conflictele majore dintre cei patru coloși au oferit popoarelor menționate oportunități în lupta lor de emancipare și afirmare națională, ceea ce le-a adus, de multe ori de aceeași parte a baricadei. Literatura istorică oferă indicii privind solidarizarea elitelor social-politice sârbe cu cele române, a celor bulgare cu cele române până în momentul dobândirii și recunoașterii independenței statelor român și sârb, respectiv crearea statului autonom bulgar.

Cu Iugoslavia relațiile României au fost prietenești în toată istoria modernă și contemporană, exceptând o scurtă perioadă la începutul deceniului 6 al secolului XX, când Moscova a exercitat presiuni asupra Belgradului și a impus statelor - satelit să facă același lucru.

Relațiile dintre România și țările vecine au fost fundamentate de interese convergente sau divergente de natură geopolitică și într-o mai mica măsură economică, până la mijlocul secolului al XX-lea. Aflate sub tutela Moscovei, toate țările din blocul socialist au fost încurajate să coopereze în perioada Războiului Rece. În acea perioadă au apărut și s-au dezvoltat între ele și relații bazate pe existența, reciproc, a minorităților etnice și a elementelor de patrimoniu cultural comun. După căderea regimurilor politice comuniste, aceste relații s-au dezvoltat, întărind politica de solidaritate dintre acestea.

La mijlocul anilor '90 a devenit evidentă necesitatea apropierii față de NATO și Comunitatea Europeană. Una din condițiile necesare pentru aderarea la construcțiile regionale politico-militare Nord-Atlantică și vest-europeană a fost semnarea tratatelor de bună vecinătate cu țările vecine. În acest context, minoritățile etnice, prin organizațiile lor culturale non-

guvernamentale, s-au manifestat proactiv, dar au obținut și angajamente din partea țărilor-gazdă pentru conservarea identității etno-culturale. Astfel, intereselor de natură geopolitică și economică li s-a adăugat o țesătură de relații culturale, construită, în România, în jurul comunităților etnice minoritare cu originea în țările vecine.

Procesul de europenizare și de extindere a teritoriului integrat Uniunii Europene a determinat construcția regiunilor de cooperare transfrontalieră. Implementarea politicilor europene de coeziune s-a făcut prin programe finanțate din fonduri europene și din bugetele naționale ale țărilor implicate.

Cu Ungaria, România a avut cea mai complicată relație, cu un parcurs sinusoidal, pe toată durata secolului trecut. Înaintea Primului Război Mondial, existența populației românești majoritare în Transilvania, Maramureș, Banat și Bucovina, în contextul politicii naționaliste a Guvernului de la Budapesta, a constituit o sursă permanentă de tensiune între cele două țări. Ungaria ducea o politică fermă de afirmare a identității naționale, care se manifesta inclusiv prin dorința de a-și consolida prezența în teritoriile unde maghiarii erau minoritari ca pondere în totalul populației. A rămas notorie în literatura de specialitate politica de maghiarizare în provinciile menționate, precum și în Slovacia și teritoriile stăpânite în Balcanii de Vest (Frank, 2002). Tratatul de la Trianon din 1920 a fost perceput la Budapesta, deopotrivă, ca o nedreptate istorică și ca o catastrofă națională.

Analizând dinamica implementării proiectelor comune româno-sârbe, Județul Timiș s-a manifestat ca unitate administrativă-fanion, deoarece a atras cele mai multe fonduri. Ca urmare a evoluției istorico-geografice, în acest județ din România se află cea mai mare parte a minorității sârbe. O parte semnificativă a proiectelor implementate au vizat direct și indirect activități de conservare a identității culturale, de socializare și de apropiere a sârbilor față de români.

Aria de implementare a Programului de cooperare româno-bulgară se află în județele din sudul României, învecinate direct cu Bulgaria. Totuși, cea mai mare parte a etnicilor bulgari în România se află în județele Arad și Timiș. Cele mai multe proiecte comune româno-bulgare au vizat obiective economice și de conservare a patrimoniului natural situat în apropierea Dunării. Deși aflat în afara ariei de implementare a Programului, Județul Timiș a fost vizitat de numeroase personalități ale vieții politice din țara vecină, iar în 2011 a fost înființat Consulatul Onorific al Republicii Bulgaria la Timișoara. În funcția de consul onorific a fost numit primarul de atunci Gheorghe Nacov, primarul celei mai numeroase comunități etnice minoritare bulgare din România.

În 2020 a devenit și deputat al minorității bulgare în Parlamentul României. Așadar, prezența consistentă a comunității etnice bulgare în Județul Timiș i-a conferit o poziție importantă în sistemul de relații bilaterale româno-bulgare.

Atestarea comunităților etnice minoritare ucrainene în Județul Timiș este de dată relativ recentă (după 1900), dacă facem o comparație cu celelalte comunități etnice minoritare maghiare și sârbe (cu existență milenară) și cu cele bulgare (1738). Fieful etniei ucrainene în România se află în Județele Maramureș și Suceava, drept pentru care Programul de cooperare româno-ucrainean este îndreptat prioritar în această direcție. Totuși, efectivul minorității ucrainene în regiunea studiată a crescut rapid în ultimii 50 de ani, prin imigrare din nordul țării. Înființată la nivel național mai târziu decât alte organizații, UUR - Uniunea Ucrainenilor din România și-a consolidat prezența în teritoriul nostru și a devenit activă după 2010. Datele achiziționate în teren și în publicațiile de profil indică o creștere a școlilor în care se predă limba ucraineană, a parohiilor ortodoxe și greco-catolice ucrainene, precum și a numărului activităților culturale în ultimii 10 ani. La aceasta a contribuit, de bună seamă, și intensificarea relațiilor dintre București și Kiev, mai ales după semnarea acordului de asociere al Ucrainei la UE.

Politica transfrontalieră a României, desfășurată în contextul procesului de integrare europeană și de extindere spre est și în fosta Iugoslavie a Uniunii Europene, include și elemente care țin de respectarea drepturilor minorităților etnice, conservarea identității și a patrimoniului lor cultural. Existența pe teritoriul României a comunităților etnice minoritare cu originea în țările vecine, precum și a românilor în aceste țări, au fost de ajutor în contextul politicii de colaborare bilaterală. În sens invers, relațiile bilaterale pe care le dezvoltă România cu țările de origine ale minorităților etnice potentează conservarea și promovarea identitară.

Efectele în teritoriu ale politicii transfrontaliere și de vecinătate trebuie privit în contextul în care acestea se produc. Dată fiind organizarea administrativ-teritorială a țării noastre, centrele de comandă se află în capitala țării (Parlament, Guvern) și în reședințele de județ (Prefectură, Consiliul Județean, agenții). De asemenea, instituțiile de învățământ superior, instituțiile sociale (din sfera culturală, relații sociale, sănătate, sport), precum și sediile marilor companii se află tot în capitalele județelor. Nu în ultimul rând, sediile filialelor județene ale organizațiilor cu drept de reprezentare în Parlament a minorităților naționale se află tot în reședințele de județ. Din acest motiv, majoritatea proiectelor transfrontaliere sunt implementate în Timișoara, chiar dacă unele

din ele privesc în mod direct minoritățile naționale, dialogul intercultural, co-construcția interculturală.

Localitățile în care membrii minorităților naționale sunt prezenți în pondere de peste 20% și unde se produce conservarea identității lor etno-culturale (prin comunicarea în limba maternă, spectacole, publicații) beneficiază doar de o mică parte din aceste proiecte transfrontaliere susținute de Uniunea Europeană. Totuși, locuitorii comunităților etnice minoritare sunt informați cu privire la aceste proiecte, ceea ce le influențează construcția imaginii lor sociale despre țara gazdă, țara de origine a etniei și Uniunea Europeană. Cercetarea efectuată în teren prin interviu și chestionar a relevat această încredere a minorităților etnice în România și în procesul de integrare europeană.

Revenind la abordarea constructivistă a relațiilor internaționale, putem susține că există implicații biunivoce din partea comunităților etnice minoritare, cât și din partea țării gazdă în relația pe care o construiește cu țara de origine a etniilor conlocuitoare. Majoritatea respondenților au declarat că integrarea europeană a generat efecte pozitive, atât pentru minoritățile etnice, cât și pentru localitățile și județul în care se află acestea, iar acest fapt a avut un efect pozitiv asupra relațiilor dintre minoritari și majoritarii români. Personalitățile reprezentative pentru viața culturală a minorităților etnice studiate au manifestat o atitudine pro activă pentru susținerea proiectelor sociale și culturale susținute de țara de origine a etniei, de care să beneficieze întreaga localitate și întregul județ. În acest context, comunitățile etnice minoritare devin vectori de imagine ai țării înrudite și invers, iar susținerea care vine din partea organismelor europene întăresc acest complex de relații interetnice și internaționale.

Sub aspect teoretic, acest capitol confirmă ipoteza construcției relațiilor multistrat între țările din flancul estic al Europei Centrale formulată de filozoful francez Étienne Balibar, precum și ipoteza creșterii importanței relațiilor dintre statele „înrudite” prin moștenirea culturală și istorică comună.

De asemenea, prin sinteza complexului de politici transfrontaliere și europene de vecinătate, se aduce o contribuție literaturii geografice și geopolitice dedicate, mai ales că regiunea studiată face parte din prima și cea mai dinamică euroregiune de cooperare transfrontalieră de pe teritoriul României. În acest context au fost exploatate și concepte-cheie implicate, precum: europenizare, Politica Europeană de Vecinătate, regionalism, deconstrucție teritorială - cu privire în special la spațiul sud-est european.

proveniți din toate cele trei minorități studiate (sârbi, bulgari, ucraineni) creditează într-o mare măsură țara de origine a etniei în susținerea activității culturale. De la caz la caz, apar nuanțări, dar care nu modifică semnificativ tendința generală. De pildă, bulgarii și mai ales ucrainenii au dat scor mai mic țării de origine, deoarece aria de implementare a proiectelor culturale în care este implicată aceasta este mai redus decât în cazul sârbilor. De asemenea, aceștia văd în călătoriile efectuate în țara de origine un rol mai puțin important în conservarea identității etnice. Este evident că distanța fizică față de țara de origine are un rol important, fapt relevat și de frecvența vizitelor, precum și a activităților efectuate acolo.

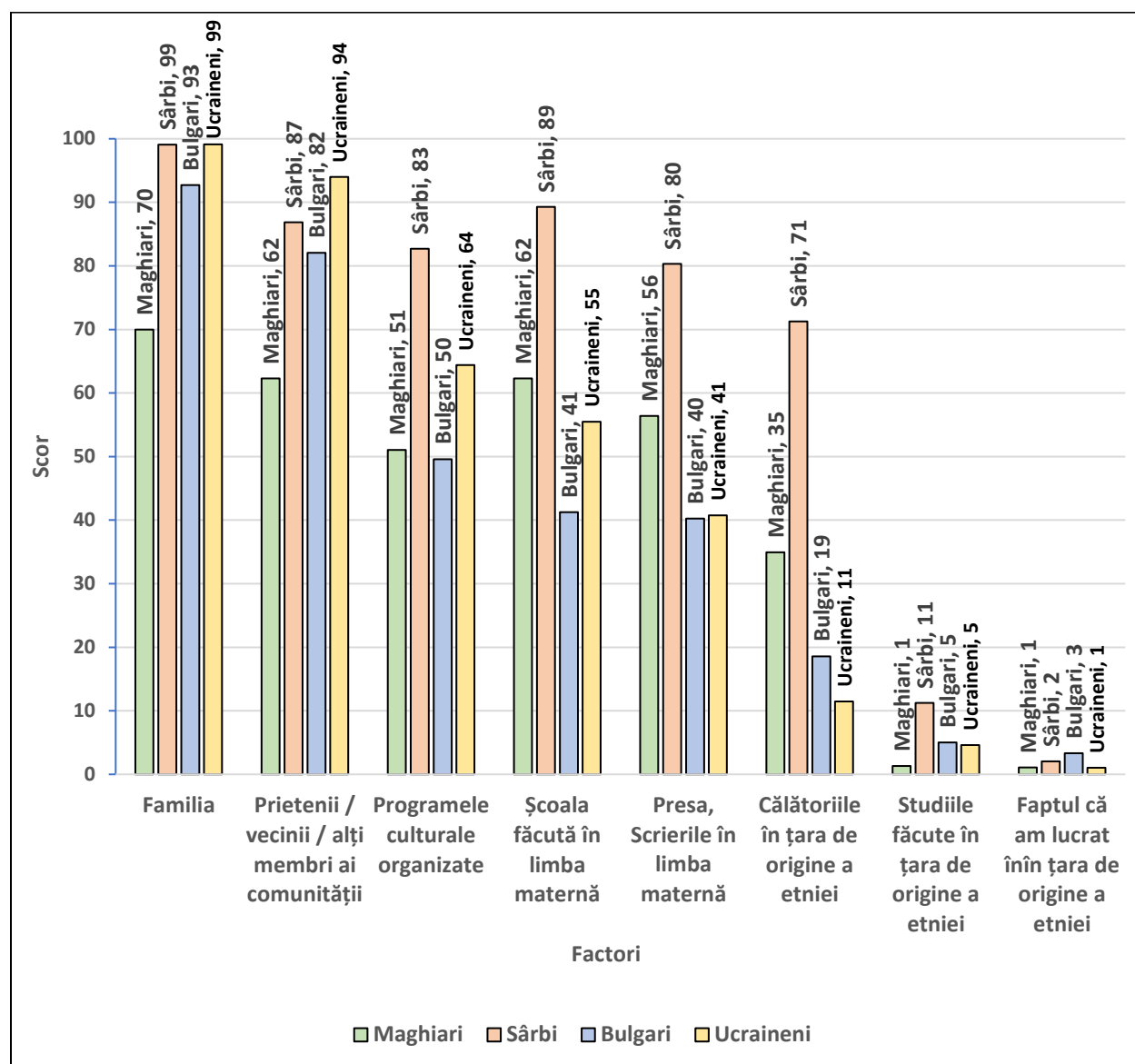

Fig. 7 Factorii care facilitează conservarea identității etno-culturale - diferențieri pe grupuri etnice
(Chestionat aplicat în 2020 - 2021)

Menținerea contactelor constante și de durată cu conaționalii din țara de origine a etniei nu se rezumă, însă, la vizite. Ucrainenii au declarat, în proporție de 46,58% că întrețin astfel de contacte chiar dacă frecvența vizitelor este mult mai mică, față de bulgari, care au declarat același lucru în pondere de 41,38%. Comunicarea transfrontalieră este facilitată, în mare măsură, de mijloacele de comunicare la distanță, în special de internet. Rolul factorului distanță nu este, hotărâtor în conservarea identității etnice și pentru că implicarea țării de origine este menționată ca factor de importanță majoră în susținerea activității culturale, atât de respondenții la chestionar, cât și de personalitățile care au răspuns la interviu. Instituțiile și relația pe care o are România cu aceste țări au un rol important în acest proces.

Percepția socială a alterităților etnice este, în majoritatea cazurilor, una pozitivă. La aceasta au contribuit mai mulți factori: co-construcția interculturală care în Banat urmează o tradiție istorică, dialogul intercultural fundamentat de locuirea seculară și continuă în același teritoriu și încurajat de politica actuală a României și a Uniunii Europene, identitatea regională comună a aparținătorilor diferitelor comunități etnice minoritare.

Relațiile intercomunitare la nivel intra regional sunt active la toate comunitățile studiate. Motivația menținerii contactelor este legată preponderent de afinitățile culturale (limbă, religie, tradiție istorică, obiceiuri comune) și de relațiile interumane. Nu în ultimul rând, relațiile de rudenie, bazate pe cultivarea rezilientă a relațiilor din cadrul familiei extinse, constituie un factor de coeziune între comunitățile etnice minoritare din județ.

Contactele cu țara de origine și cu conaționalii din spațiul transfrontalier al Serbiei și al Ungariei (suprapus, în cea mai mare parte cu teritoriul Banatului istoric) sunt și ele numeroase, dar cu diferențe semnificative de la o minoritate la alta. Mai mult de jumătate dintre maghiari au declarat că au rude mai apropiate sau mai îndepărtate în țara de origine a etniei. În cazul sârbilor, cele două constructe teritoriale se suprapun, iar relațiile de rudenie sunt invocate de 46% dintre respondenți. Aceste procente surprinzător de mari sunt legate de semnificația pe care o are calitatea de rudă pentru respondent. În numeroase cazuri, respondenții au declarat că nu mențin contacte directe cu rudele lor din țara de origine, dar trăiesc cu conștiința că aceștia sunt acolo. Bulgarii și ucrainenii au menționat aceste relații în proporție de 13% și 14%. Respondenții bulgari au menționat că, atât în Serbia, cât și în Bulgaria, trăiesc persoane înrudite, care s-au stabilit acolo în timpul roirilor de populație de la Dudeștii Vechi înainte de 1918. Tăria și reziliența contactelor dintre conaționalii aflați de o parte și de alta a graniței sunt influențate de distanța fizică față de

aceste țări, dar nu în mod hotărâtor. Circulația persoanelor și circulația informației s-au intensificat foarte mult în ultimele decenii, iar relațiile bune pe care le întreține România cu aceste țări au avut, de asemenea, un rol pozitiv.

Imaginea socială a procesului de conservare a identității etno-culturale și a implicațiilor pe care le are politica transfrontalieră a României în contextul integrării europene relevă aspecte multiple, care se leagă de: relațiile sociale, experiența istorică a comunităților, percepția țării gazdă, percepția țării de origine a etniei, identitatea regională, percepția alterității, promovarea identității etno-culturale, dialogul intercultural, co-construcția interculturală.

Teritoriul privit ca un construct sociocultural, suferă transformări în imaginarul social al locuitorilor, sub influența factorilor geopolitici și economici. Teritorialitatea, prin atributele sale, mai ales prin factorii distanță și prin dispersia teritorială, influențează fenomenele socioculturale, dar și aceste fenomene, coroborate cu procesele istorice pe care le traversează comunitățile umane, au impact asupra teritorialității. În contextul acestei lucrări de cercetare, distanța față de țara de origine a etniei a influențat puternic relația comunităților etnice minoritare cu aceasta, dar nu în mod radical. Intensificarea circulației persoanelor și mijloacele de comunicare au redus din impactul factorului distanță.

Schimbările care se produc în imaginarul social sub influența factorilor socioculturalei, geopolitici și economici declanșează un proces de deconstrucție a teritoriului. Acest lucru este perceptibil mai ales în aria transfrontalieră pe care am cercetat-o, deoarece se produce o schimbare a rolului pe care îl are frontiera de stat. În cea mai mare parte a perioadei 1918 – 1990 (începând de la Marea Unire), frontiera a fost percepută ca o limită, din cauza incidenței factorilor politici și geopolitici. După 1990, însă, aceasta a devenit o zonă de întâlnire între națiunile vecine, un loc în care sunt facilitate comunicarea interculturală și schimburile economice. Existența în România a comunităților etnice minoritare cu originea în țara vecină și a comunităților etnice minoritare omoloage de a parte și de alta a graniței, coroborate cu identitatea regională construită istoric, au facilitat procesul de deconstrucție teritorială. Această viziune critică asupra teritorialității vine ca o nuanțare a ei și nu ca o contestare a integrității teritoriului de stat al României. De altfel, respondenții la chestionar și interviu și-au declarat în mod explicit atașamentul față de țara gazdă și au recunoscut meritul acesteia în conservarea identității etno-culturale în comunitățile lor.

Capitolul 7 , „Promovarea identității minorităților etnice în Județul Timiș”, abordează mecanismele prin care minoritățile etnice studiate se implică în acest proces, în mod formal, prin

instituții și în mod informal prin atitudinea și acțiunile indivizilor și ale grupurilor. Principalele componente ale strategiei de promovare identitară identificate la minoritățile etnice studiate sunt următoarele:

- Valorizarea moștenirii istorice;
- Afirmarea socială;
- Afirmarea economică;
- Teatrul minorităților etnice;
- Organizarea evenimentelor de tipul festivalurilor cu tema cunoașterii și valorizării interetnice a moștenirii culturale a minorităților etnice;
- Acțiuni sociale, culturale și politice ale ONG-urilor de utilitate publică cu drept de reprezentare a minorităților în parlament;
- Publicații, emisiuni la posturi de radio și de televiziune, producția de carte în limba minorităților;
- Școli în care se predau limbile minorităților și școli în care predarea se face în limbile minorităților etnice; (Fig. 8 și 9).
- Marcarea spațiului public.

Presa și activitățile culturale au un impact major, deoarece se adresează unui public larg, din cadrul minorităților etnice și a populației județului, în general. Localizarea geografică a activităților culturale urmează, în toate cazurile studiate, localitățile cu concentrări mari de populație etnică minoritară. Se poate remarca o grupare a acestora în jurul centrelor de comandă ale organizațiilor de la Timișoara. Bulgarii nuanțează această regulă, prin concentrarea activității în fiefurile lor demografice de la Dudeștii Vechi. La maghiari și la sârbi, întinși pe o arie largă pe teritoriul Județului Timiș, se poate remarca o polarizare a activităților pe centre zonale: Timișoara, Sănnicolau Mare și Lugoj - la maghiari; Timișoara, Sănnicolau Mare și Stanciova - la sârbi.

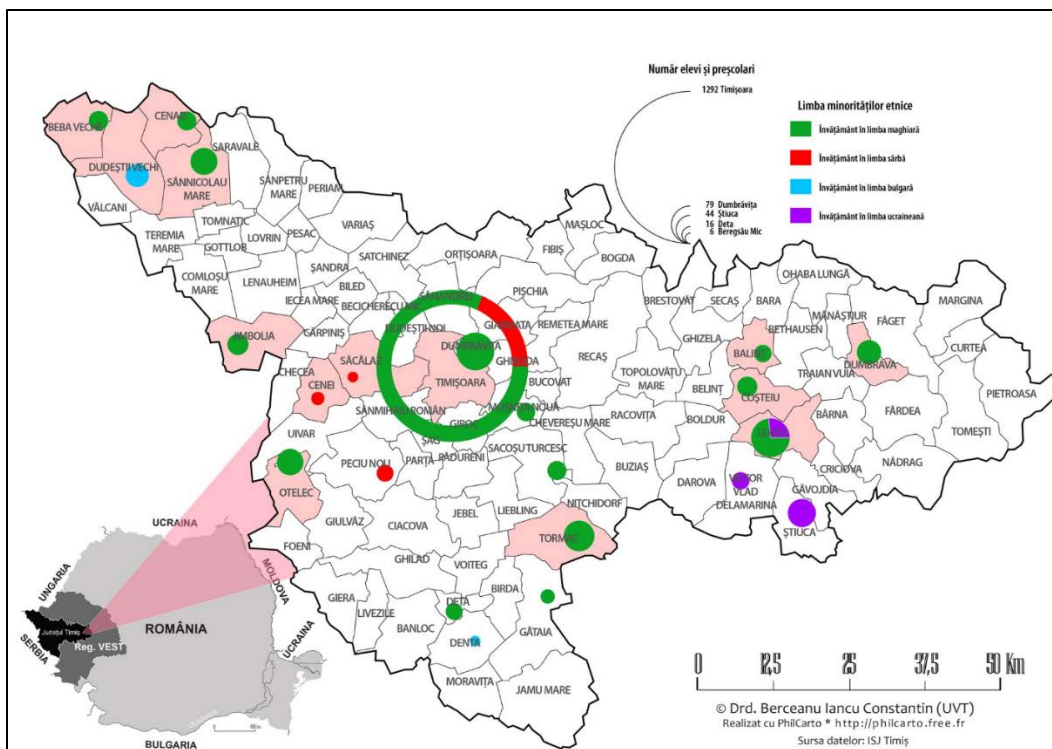

Fig. 8 Localități în care funcționau clase și instituții de învățământ preuniversitar în limba minorităților maghiară, sârbă, bulgară și ucraineană în 2020
(Sursa datelor: Inspectoratul Școlar Județean Timiș)

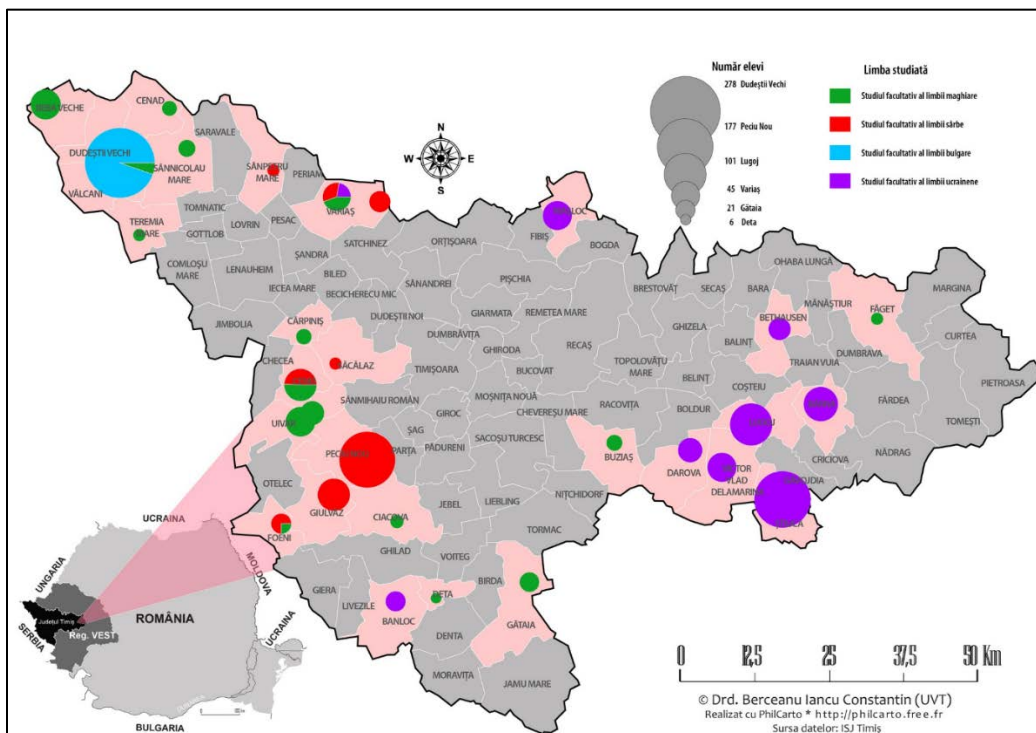

Fig. 9 Localități în care funcționau clase și instituții de învățământ preuniversitar cu studiu facultativ al limbii minorităților maghiară, sârbă, bulgară și ucraineană în 2020
(Sursa datelor: Inspectoratul Școlar Județean Timiș)

Concluzii finale Cu ramurile și implicațiile sale complexe, procesul de promovare a identității etno-culturale se conjugă cu procesul de conservare identitară. Printre factorii cu impact major asupra acestuia, este evident factorul demografic. Numărul și dispersia populației etnice minoritare influențează profund activitățile culturale și învățământul în limba maternă. De asemenea, dată fiind originea minorităților etnice studiate în țări vecine României, politica transfrontalieră și acordurile bilaterale ale țării - gazdă cu țara înrudită a etniei intervine ca factor stimulator. Contextul integrării europene a României a avut impact direct asupra legislației privind drepturile minorităților etnice și în mod indirect asupra procesului de promovare identitară. Distanța față de țara înrudită a etniei intervine numai în unele aspect ale procesului de promovare a identității. Aceasta nu influențează activitatea culturală, marcarea spațiului public și învățământul, dar influențează receptarea publicațiilor tipărite și a mass-mediei din țara înrudită a etniei.

Ipoteza principală - „ Sub impactul politicii transfrontaliere a României și a celei europene de vecinătate, comunitățile etnice își întăresc poziția în peisajul socioculturale, generând relații noi cu țara-gazdă, iar dispersia în teritoriu influențează efectul politicilor transfrontaliere și de vecinătate asupra conservării identității naționale.” - a fost, în cea mai mare parte, confirmată. Datele achiziționate în teren prin chestionare și interviuri atestă rolul pozitiv pe care l-a avut politica transfrontalieră a României asupra conservării identității etno-culturale în comunitățile etnice minoritare din Județul Timiș, care au ca țară de origine, state vecine cu țara noastră. Distanța dintre comunitățile etnice minoritare și țara lor de origine sau țara lor înrudită nu are un rol hotărâtor în conservarea identității etno-culturale, deoarece comunicarea transfrontalieră este facilitată și de mijloacele de comunicare la distanță, dar se pot sesiza diferențe semnificative între comunitățile sârbe pe de o parte și comunitățile bulgare și ucrainene pe de altă parte. În acest context intervine și localizarea ariilor de aplicare a programelor bilaterale transfrontaliere : comunitățile bulgare și ucrainene se află în afara acelor arii.

Ipoteza secundară 1 – „ Politicile transfrontaliere și de vecinătate au un impact pozitiv în păstrarea identității comunităților etnice din arealul geografic studiat.” Acest fapt a fost invocat în mod explicit de mulți dintre respondenții la interviuri și indirect de respondenții la chestionar. Respondenții maghiari și sârbi au acordat țării de origine a etniei punctaje similare cu punctajele acordate României pentru implicarea în susținerea activităților culturale specifice etniei lor. De asemenea, a fost frecvent menționată vizita în țara de origine a etniei ca factor important în

conservarea identității etnice, iar cultura (limbă, tradiții) a fost menționată ca principal motiv de vizitare a acesteia. Dacă România nu ar fi cultivat relații bilaterale de bună vecinătate, implicarea țării de origine a etniei nu ar fi fost posibilă la nivelul actual. Analiza proiectelor transfrontaliere și lectura bibliografiei de specialitate (Crețan, 2004) indică, de asemenea, o importanță deosebită acordată conservării patrimoniului cultural comun și conservării culturii minorităților etnice.

Ipoteza secundară 2 - „Politicile culturale transfrontaliere și de vecinătate întăresc legătura dintre minoritate și țara în care se află (țara adoptivă).” este confirmată prin atașamentul pe care l-au declarat respondenții și percepția pozitivă a implicării acesteia în viața culturală și în conservarea identității etnice. Respondenții la interviu au subliniat că activitățile culturale specifice etniei lor nu le sunt dedicate exclusive și că manifestă deschidere pentru acțiuni care în folosul celorlalte minorități conlocuitoare și al țării - gazdă.

Ipoteza secundară 3 - „Politicile transfrontaliere întăresc legăturile dintre membrii unei minorități etnice aflată pe teritoriul a două țări vecine. (cum este cazul minorităților: maghiară, germană, bulgară, aflați, deopotrivă, în Serbia și România).” este probată de numărul mare al bulgarilor, ucrainenilor și maghiarilor care întrețin contacte constant și de durată cu conaționali lor aflați în Serbia.

Politicile transfrontaliere și de vecinătate, însă, au o mica determinare în remigrarea tinerilor în țara de origine a minorității etnice, fapt este dovedit prin procentul redus al respondenților care au declarat că s-au gândit să remigreze. Ponderea respondenților care cunosc persoane care au făcut studii în țara de origine a etniei este de peste 50%, dar ponderea celor care cunosc persoane care au făcut studii și au emigrat acolo este sub 25%.

Ipoteza secundară 4 - „Conservarea identității etnice, precum și impactul politicii transfrontaliere și de vecinătate asupra ei nu depinde de distanța fizică dintre minoritate și țara de origine.” - este confirmată parțial. Nu putem verifica în mod cantitativ această ipoteză, deoarece sunt implicați numeroși factori calitativi, mulți dintre ei făcând legătură cu dispoziția respondentului de a menține contacte frecvente și de durată cu conaționali din țara de origine a etniei. Totuși, dacă comparăm răspunsurile la întrebările din chestionar, este evident că ponderea maghiarilor și a sârbilor care mențin astfel de contacte este dublă față de bulgari și ucraineni. Analiza proiectelor transfrontaliere a relevat că Județul Timiș nici nu se află în aria de incidență a programelor bilaterale româno-bulgare și româno-ucrainene. În același timp, la întrebarea din chestionarul aplicat, referitoare la factorii care influențează conservarea identității etnice,

respondenții au acordat un punctaj modest vizitelor în țara de origine a etniei (36 din 100), comparativ cu familia, mediul social apropiat și activitățile culturale organizate. În percepția socială a respondenților, vizitele efectuate în țara de origine a etniei se clasează pe locul 6 din 8 între factorii cu impact asupra conservării identității etnice. De asemenea, chiar dacă se află la peste 300 de kilometri distanță de localitatea de reședință, țările de origine a etniei, în cazul respondenților bulgari și ucraineni, sunt creditate cu scoruri mari, apropiate de scorul acordat țării - gazdă, atât pentru nivelul personal de atașament pe care îl resimt respondenții, cât și pentru gradul de implicare perceput de aceștia în susținerea activităților culturale specifice etniei.

Ipoteza secundară 5 - „Impactul politicilor transfrontaliere și de vecinătate de sprijinire a conservării identității în comunitățile etnice minoritare se corelează invers cu gradul de dispersie în teritoriu al acelei minorități și direct cu efectivul comunităților etnice minoritare”. Este evidentă diferența dintre numărul de proiecte bilaterale cu impact în conservarea identității etno-culturale a comunităților maghiare și numărul aceluiași tip de proiecte implementate de România în colaborare cu oricare din țările de origine a comunităților etnice minoritare, în Județul Timiș. Aceeași diferență se poate observa și în ceea ce privește valoarea proiectelor. Etnia maghiară, care numără cel puțin de cinci ori mai mulți membri decât oricare din etniile studiate, a beneficiat de programe culturale ample, susținute și de comunitățile locale. Legat de impactul dispersiei în teritoriu a comunităților etnice minoritare, îi putem compara pe bulgari cu ucrainenii. Primii sunt concentrați în proporție de peste 50% în Dudeștii Vechi, unde limba bulgară se folosește în mod frecvent, inclusiv în comunicarea cu autoritățile locale, se studiază limba bulgară în școală la toate nivelurile de învățământ (de la ciclul preșcolar la liceu). Ucrainenii, deși mai numeroși, au numai o clasă de liceu la care se studiază limba ucraineană în județ, iar dispersia ucrainenilor în multe localități mici unde sunt majoritari sau în localități mari unde locuiesc alături de alte etnii, reduce semnificativ folosirea limbii ucrainene. Una din problemele semnalate de președintele UUR Timiș a fost chiar dispersia în teritoriu a ucrainenilor, care favorizează procesul de asimilare în masa populației majoritare.

Această lucrare științifică aduce completări literaturii geografice românești existente, prin abordarea nuanțată a evoluției demografice a populațiilor etnice minoritare din Banat. De asemenea, concepte socioculturale precum interculturalitatea și identitatea regională au mai fost abordate în cercetări ale geografilor, sociologilor și antropologilor români. Cercetarea efectuată în

teren aduce un plus de informații, precum și o perspectivă nouă asupra impactului pe care îl are factorul geopolitic în procese precum conservarea identității etno-culturale, dialogul intercultural și co-construcția interculturală. Deconstrucția teritorială, subsecventă acestor procese socioculturale și manifestată în special prin permeabilizarea limitei politico-administrative a teritoriului, deschide o altă perspectivă de cercetare a evoluției teritoriului și a teritorialității în regiunea studiată.

Sub raport teoretic a fost confirmat în mare parte, modelul interacțiunii transfrontaliere multistrat dintre țările aflate în zona de sud-est a Europei, ca urmare a analizei critice a surselor documentare și empirice. Această lucrare de cercetare a relevat și alte căi, alte modalități de manifestare a interacțiunilor transfrontaliere „Cross-over”, în afară de cele menționate de Balibar în articolul său din 2009, cu implicații și conexiuni multiple în dialogul intercultural, în co-construcția interculturală, în relațiile interstatale transfrontaliere, precum și în procesul de deconstrucție teritorială.

Lucrarea de față cuprinde 67 figuri (31 hărți, 2 scheme conceptuale, 32 grafice) și 21 de tabele. La realizarea ei au fost consultate: 545 de surse documentare, din care 184 sunt surse webografice, iar 361 sunt surse bibliografice. După limba în care au fost scrise, acestea sunt în pondere de 62% în limba română și 38% în alte limbi. Ponderea majoritară a surselor în limbi străine aparține celor în limba engleză. Au fost folosite și două surse în dialectul bănățean al limbii bulgare (o limbă microliterară, care se scrie cu alfabet latin). După naționalitatea autorilor materialelor consultate, 51% au fost români.

Din punct de vedere metodologic, această lucrare a reunit un complex de metode cantitative și calitative. Abordării explicativ - cauzale, specifice studiilor geografice, i-a fost asociată abordarea fenomenologică, în care scopul a fost identificarea sensului fenomenelor și a implicațiilor generate de acestea.

Implicațiile teritoriale ale fenomenelor socioculturale, influențate profund de factorul geopolitic prin construcția socială a relațiilor dintre țări reprezintă o temă de cercetare complexă, transdisciplinară, care necesită realizarea unor studii longitudinale, deoarece abordarea transversală ar putea surprinde o imagine a realității influențată de evenimentele istorice recente. De asemenea, un efect constructiv pentru dezvoltarea științei geografice pot avea, în viitor, efectuarea unor studii comparative în alte regiuni ale României, aflate la graniță și care au fost

supuse, de-a lungul istoriei, proceselor de colonizare, de construcție și reconstrucție teritorială: Dobrogea, Maramureș, Bucovina.

Bibliografie selectivă

1. Armaș, I., 2006, *Teorie și metodologie geografică*, Editura Fundația România de Măine, București;
2. Babbie, E., 2007, *Practica cercetării sociale*, Editura Polirom, Iași;
3. Bailly, A., Béguin & H., Scariati, R., 2017, *Introducere în geografia umană*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași;
4. Balibar, É., 2009, *Europe as borderland*, în *Environmental and Planning D: Society and Space*, 2009, vol. 27, pp. 190-215, <https://doi.org/10.1068/d13008>;
5. Bryman, A., 2012, *Social Research Methods*, 4th Edition, Oxford University Press Inc., New York;
6. Burrige, A., Gill, N., Kocher, A., & Martin, L., 2017, *Polymorphic borders*, *Territory, Politics, Governance*, 5(3), 239–251. doi:10.1080/21622671.2017.129725;
7. Buzărnescu, Șt., et al., 2016, *Interculturalitatea - sursă de coeziune socială*, Editura Mihai Duțescu, București;
8. Cobianu-Băcanu, M., 2007, *Românii la contactul dintre culturi - relații interetnice*, Editura România pur și simplu, București;
9. Crețan, R., 1999, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat. Studiu geografic (sfârșitul secolului al XIX-lea și secolul al XX-lea)*, Editura Universității de Vest, Timișoara;
10. Dumitrașcu, V., 2013, *Frontiere și civilizații*, Editura RAO, București;
11. Dungaciu, D., 2018, *Nihil obstat: elemente pentru o teorie a națiunii și a naționalismului*, Editura Libris Educațional, București;
12. Flowerdew, R. & Martin, D., Eds., 2013, *Methods in Human Geography. A guide for students doing a research project*, Second Edition, Routledge. Taylor&Francis Group, London;
13. Gidó, A., et al., 2012 - 2013, *Cronologia minorităților naționale, Vol. I-II*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Naționale, Cluj-Napoca;
14. Kuus, M., 2007, *Geopolitics Reframed Security and Identity in Europe's Eastern Enlargement*, Palgrave Macmillan, New York;
15. Lähdesmäki, T., Koistinen A., K., Ylönen, S., C., 2020, *Introduction: What Is Intercultural Dialogue and Why It Is Needed in Europe Today ?*, In: *Intercultural Dialogue in the European Education Policies*. Palgrave Macmillan, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-030-41517-4_1;
16. Minghi, J., V., 1963, *Boundary in studies of geography*, *Annals of the Association of American Geographers*, 53(3), pp. 407-428, doi: 10.1111/j.1467-8306.1963.tb00457.x;
17. Motoc, I., Cioculescu, F., Ș., et al., 2010, *Manual de analiză a politicii externe*, Editura Polirom, Iași;
18. Neumann, V., 1997, *Identități multiple în Europa regiunilor*, Editura Hestia, Timișoara

19. Neumann, V., 2012, *Interculturalitatea Banatului*, Editura Artpress, Timișoara;
20. Neumann, V., 2015, *Neam, popor sau națiune ?*, Editura RAO, București;
21. Neumann, V., et al., 2016, *Istoria Banatului: Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*, Editura Academiei Române, București;
22. Paasi, A., 1991, *Deconstructing Regions: Notes on the Scales of Spatial Life*, în *Environment and Planning A*. 23. p. 239-256, DOI: 10.1068/a230239;
23. Paasi, A., 1997, *Territories, Boundaries and Consciousness: The changing Geographies of The Finnish-Russian Border*, Et al. John Wiley & Son, Chichester;
24. Paasi, A., 1999, *The political geography of boundaries at the end of the millenium: challenges of the de-territorializing world*, în Eskelinen, H., Liikanen, I. and Oksa, J., Eds., 1999, *Curtains of Iron and Gold: Reconstructing Borders and Scales of Interaction*, Ashgate Publishers, London, p. 9-24;
25. Râmbu, N., 2019, *Comunicare interculturală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași;
26. Rotariu, T., 2016, *Fundamente metodologice ale științelor sociale*, Editura Polirom, Iași;
27. Serebrian, O., 2006, *Geopolitica spațiului pontic*, Editura Cartier, Chișinău;
28. Smaranda, V. 2008, *Banatul din memorie. Studii de caz*, Editura Marineasa, Timișoara;
29. Tender, I., et al., 2004, *Istoria frontierei și a începutului Poliției de frontieră*, Ed. Saciul, bucurești
30. Vultur, S., et. al., 2008, *Banatul din memorie. Studii de caz*, Editura Marineasa, Timișoara;
31. Wylie, J., 2015, *Poststructuralist Approaches: Deconstruction and Discourse Analysis*, în Aitken, S., C., & Valentine, G., 2015, *Approaches in Human Geography: Philosophies, Theories, People and Practices*, Sage, London;